

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341.3+341.4

DOI: 10.33663/1563-3349-2024-96-204

М. О. ГРИНИШИН

ЕВОЛЮЦІЯ ВИЗНАЧЕННЯ АГРЕСІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ (1919 – 1939 РР.)

На основі використання великого масиву джерел, зокрема архівних, та наукової літератури розглянуто розвиток визначення поняття «агресія» у багатосторонніх та двосторонніх міжнародних актах, а також їх проєктах у період між завершенням Першої та початком Другої світових воєн. Розкриваються зміни у розумінні відповідальності держави та її керівництва у міжнародному праві, що пояснюють контекст розвитку міжнародного права після Версальського договору і заснування Ліги Націй, особливості та аспекти заборони агресії у міжнародних відносинах. Автор пояснює особливості періоду 1919 – 1932 рр., коли постійна загальна вимога низки держав криміналізувати агресію в конвенційних актах у межах Ліги Націй не була реалізована, і періоду 1933 – 1939 рр., коли значення Ліги Націй як центру розробки й обговорення таких ініціатив знизилося, але поняття «агресія» вперше наповнилося правовим змістом: вона була криміналізована загалом, а її ознаки було розкрито в багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорах. Особливу увагу приділено розвитку ініціатив щодо комплексного визначення агресії, а також практиці органів Ліги Націй щодо кваліфікації агресії та протидії їй. Автор виокремлює і концептуалізує основні елементи визначення агресії у багатосторонніх та двосторонніх міжнародних актах міжвоєнного періоду.

Ключові слова: *агресія, відповідальність держави, міжнародне право, міжнародне кримінальне право, право міжнародної безпеки, Ліга Націй.*

Hrynyshyn Mykhailo. The Evolution of the Definition of Aggression in International Law (1919 – 1939)

Based on a wide range of modern scientific literature and sources, including archival ones, the article examines the development of the definition of aggression in multilateral and bilateral international acts, as well as their drafts, in the period between the end of the First and the beginning of the Second World Wars.

The author reveals changes in the understanding of the responsibility of the state and its leadership in international law, explaining the context of the development of international law after the Treaty of Versailles and the founding of the League of Nations, as well as the features and aspects of the prohibition of aggression in international relations.

Key words: *aggression, responsibility of states, international law, international criminal law, international security law, League of Nations.*

Сучасне міжнародне право зверталося і продовжує звертатися до своїх доктринальних і нормативних витоків, і не лише з академічною, а й з практичною метою. Нормативні формулювання деяких ключових понять і принципів міжнародного права представлені у конвенціях і судових рішеннях другої половини XIX ст. – 1939 р. У сфері визначення та протидії агресії держав до конвенцій, декларацій і навіть їх проєктів міжвоєнного часу звертався, наприклад, Нюрнберзький трибунал, а деякі важливі акти, такі як Загальний договір про відмову від війни як інструмента державної політики 1928 р., й досі зберігають свою чинність. Тому дослідження еволюції визначення агресії у міжнародному праві до початку Другої світової війни не втрачає наукової та практичної актуальності.

У зарубіжній літературі цій проблематиці присвячено значну кількість праць, яку неможливо проаналізувати в рамках однієї статті. Але насамперед слід звернути увагу на принципове значення концептуального дослідження Г. Лаутерпахта «Покарання воєнних злочинів» (рукопис 1942 р.) [22] і докладної праці І. Броунлі «Міжнародне право і використання сили державами» (оригінальна публікація у 1963 р.) [13], а також на монографії Н. Йоргенсон «Відповідальність держав за міжнародні злочини» 2000 р. [21], П. Гжебик «Кримінальна відповідальність за злочин агресії» (оригінальна публікація у 2010 р.) [19], С. Саяпіна «Злочин агресії в

міжнародному кримінальному праві: історичний розвиток, порівняльний аналіз і сучасний стан» 2014 р. [32], К. Селларза «Злочини проти миру та міжнародне право» 2024 р. [33]. Водночас слід зазначити, що проблематику розвитку визначення агресії у період між Першою і Другою світовими війнами у цих працях, окрім дослідження І. Броунлі, розглянуто дуже коротко.

В українській науковій літературі присутня низка праць, присвячених еволюції визначення агресії у міжнародному праві [1, с. 123-133; 2, с. 558-561; 3, с. 84-92; 5, с. 295-300; 7, с. 120-130; 8, с. 341-346; 9, 289-293], а також розділ у дисертації А.В. Майснера 2018 р. [6]. Водночас слід зазначити, що ці дослідження здебільшого аналізують дуже вузьке коло міжнародних актів міжвоєнного періоду, до того ж рідко звертаються до їх оригінальних текстів.

Отже, загалом ця проблематика ще очікує на докладне дослідження. Звичайно, її неможливо охопити в рамках однієї статті. Тому звернемося до найважливіших міжнародних актів міжвоєнного часу, а також їх проєктів – з метою визначення особливостей еволюції визначення агресії у міжнародному праві між Першою і Другою світовими війнами.

Нижня хронологічна межа дослідження обрана не випадково. Укладені до цього часу Гаазькі конвенції про закони і звичаї війни (насамперед 1899 і 1907 рр.) регулювали особливості ведення воєн, але до завершення Першої світової війни були відсутні міжнародні договори, які б стосувалися саме питання розв'язання війни та визначення агресії. Як зазначає П. Гжебик, до завершення Першої світової війни проблема розв'язання воєн «розглядалася більшою мірою в моральних категоріях (зокрема, у світлі моральності міжнародних відносин), аніж у правових», «війна була завжди законною, справедлива вона чи ні», але уявлення про те, що війна має бути предметом правового регулювання, вже сформувалося (завдяки Гаазьким конвенціям та ін.) [19, р. 9-10, 13]. Так само можна погодитися з більш коротким аргументом іншої дослідниці, Н. Йоргенсен, що «на час початку I Світової війни у 1914 р. міжнародне право дозволяло кожній суверенній державі бути єдиним суддею своїх мотивів чи виправдань участі у війні» [21, р. 3].

Після завершення Першої світової війни союзники з переможного блоку Антанта обговорювали, зокрема, дві ідеї щодо відповідальності за ведення війни – індивідуальну відповідальність глави

держави за розв'язання війни та матеріальну відповідальність винної держави за спричинені війною збитки. Саме ця дискусія відобразила і стан міжнародного права, і зміни в позиціях держав, які уможливили новий етап його розвитку.

Ідею індивідуальної кримінальної відповідальності глави держави – колишнього імператора Германської імперії Вільгельма II Гогенцоллерна – за здійснення агресії було озвучено прем'єр-міністром Британії Д. Ллойд-Джорджем у 1918 р. При цьому він називав агресивну війну «безумовним злочином проти міжнародного права», «знущанням над міжнародним правом, яке полягає у вторгненні на територію незалежної країни без її згоди» [38. Цит. за: 33, р. 1].

У січні 1919 р. прелімінарна Мирна конференція заснувала міжнародну «Комісію щодо відповідальності авторів війни та виконання покарань», що складалася з представників держав-переможців у війні під керівництвом Держсекретаря США Роберта Ленсінга. Комісія мала вирішити, чи Германська імперія та її союзники порушили міжнародне право через розв'язання і ведення війни, й рекомендувати відповідні покарання. Представник США виступав проти криміналізації агресії Германської імперії через те, що це може створити прецедент, а представники Британії та Франції пропонували створити міжнародний трибунал для визначення відповідальності за злочини, пов'язані з Першою світовою війною [33, р. 3].

Результатом роботи Комісії у березні 1919 р. стала доповідь, ухвалена більшістю її членів (представників європейських держав) із застереженнями США та Японії. У ній проголошувалося, що Германська, Австрійська, Османська імперії та Болгарія відповідальні за те, що вони «проголосили війну для здійснення політики агресії», що було «темною змовою проти миру в Європі». Вказувалося також, що за умови встановлення відповідальності належним чином організованим трибуналом ранги та посади не повинні захищати осіб, винних у такій війні, навіть якщо це глави держав. Як зазначає К. Селларз, при цьому доповідь відійшла від позитивного міжнародного права й спиралася на «закони гуманності» [33, р. 4].

Але під впливом головного юридичного радника прем'єр-міністра Британії Е. Поллока у доповіді було зазначено, що питання

щодо відповідальності за розв'язання війни не повинно розглядатися пропонуваним трибуналом, адже «агресивна війна не може розглядатися як діяння, що безпосередньо суперечить позитивному праву», вона має бути засуджена політично, морально, історично, на відміну від можливості юридичного засудження за злочини, пов'язані з «порушенням законів і звичаїв війни та законів гуманності». Представники США виступили проти останнього, вважаючи, що: глави держав відповідальні тільки перед своїми народами; покарання інших осіб, винних у порушенні законів і звичаїв війни, має здійснюватися у національних судах; «закони гуманності» змішують право з мораллю, а їх порушення не може вважатися злочином. Представники Японії заперечували будь-яку можливість притягнення до юридичної відповідальності глав держав [14, р. 111-112; 33, р. 5-7].

Зрештою, в доповіді стверджувалося: «Ми, отже, не радимо висувати звинувачення за дії, які спровокували війну, їх авторам та перетворювати їх на предмет розгляду трибуналу» [14, р. 112]. Але ця доповідь мала також доктринальне значення – чітке визнання агресії як неприйнятного діяння і пропозиція передбачити в майбутньому кримінальне покарання за неї: «Підготовка агресивної війни, що приховується під мирним гаслами, а потім раптово оголошується під фальшивими приводами – це поведінка, яку суспільна свідомість не бажає терпіти і яку засудить історія»; «Бажано, щоби у майбутньому були запроваджені кримінальні покарання за такі серйозні порушення елементарних принципів міжнародного права» [14, р. 111, 113]. Спільне рішення Британії, Франції, США та Італії, ухвалене у квітні 1919 р. на підставі доповіді Комісії, передбачало притягнення Вільгельма II до відповідальності спеціальним трибуналом, але не за кримінальні злочини, а за «найвище порушення міжнародної моральності та святості договорів» [33, р. 7].

У Версальському договорі питання агресії та відповідальності Німеччини за збитки, спричинені веденням Першої світової війни, були розглянуті в частині VII «Покарання» (статті 227 – 230) та частині VIII «Репарації» (статті 231 – 247 та додатки I-VII). Зокрема, у ст. 227 вказувалося на звинувачення державами Антанти Вільгельма II у (згаданому вище) «найвищому порушенні міжнародної моральності та святості договорів». Для розгляду цього звинувачення мало бути створено особливий трибунал, на якому

буде забезпечено його право на захист. По одному судді для трибуналу мали призначити США, Британія, Франція, Італія та Японія. Трибунал мав заснувати своє рішення (водночас безпосередньо вказується на покарання) на «вищих мотивах міжнародної політики, зважаючи на дотримання урочистих зобов'язань за міжнародними домовленостями і чинність міжнародної моралі». Для цього держави Антанти мали звернутися до Нідерландів із вимогою про видачу Вільгельма II [36, р. 136-137]. У ст. 228-230 передбачалося притягнення до відповідальності у військових трибуналах осіб із території Германської імперії, звинувачених у діяннях, що порушують закони та звичаї війни [36, р. 137].

Як зазначав Г. Лаутерпахт щодо ст. 227 договору, «ані звинувачення у Версальському договорі, ані наступний запит на його виконання [до Голландії на видачу Вільгельма II] не були насамперед засновані на праві». Вчений цитував заяву Клемансо від 11 січня 1920 р. про те, що це «не був випадок публічного звинувачення на підставах правового характеру, але акт високої міжнародної політики, якого вимагала свідомість людства» [22]. Але, як наголошував І. Броунлі, разом із ст. 227 Версальського договору «питання відповідальності за несправедливе вдавання до війни стало проблемою, яка цікавила міністрів і державних діячів; воно більше не було пристанком пацифістів та ідеалістів», «війна більше не містила в собі аспекта приватної дуелі, але порушення миру, що впливає на все [міжнародне] співтовариство» [13, р. 54, 57].

15 січня і 14 лютого держави Антанти двічі зверталися до Нідерландів щодо видачі Вільгельма II. Їм було відмовлено з посиланням на те, що Нідерланди є нейтральною державою, не зв'язаною Версальським договором. Водночас відповідь вказувала на політичний, а не правовий характер цього питання і містила запевнення у готовності співпрацювати щодо «воєнних діянь, кваліфікованих як злочини, що перебувають у її [Голландії] юрисдикції згідно з актом, що передував вчиненню цих дій» [33, р. 11]. Проте Вільгельм II був своєрідно покараний без суду. Згідно з указом королеви Нідерландів Вільгельміни від 16 березня 1920 р. його було інтерновано у провінції Утрехт як «іноземця, небезпечного для громадського спокою» [21, р. 7].

Згідно з Версальським договором Німеччина брала на себе матеріальну відповідальність за збитки та руйнування, що стали

«наслідком війни, нав'язаної їм [іншим державам] через агресію Німеччини та її союзників» (ст. 231-247) [36, р. 137-158]. Аналогічні формулювання було включено до договорів союзників з Австрією і Угорщиною [21, р. 9]. Як зазначає К. Селларз щодо ст. 231 Версальського договору, використання слова «агресія» запровадило нове бачення воєн – «нація була покарана не тому, що програла війну, як це було традиційно, а за те, що вона війну розпочала», і таким чином йшлося про криміналізацію розв'язання агресивних воєн [33, р. 8].

У преамбулі Статуту Ліги Націй, який був невід'ємною частиною Версальського договору 1919 р., проголошувалася мета, зокрема, «досягнення міжнародного миру та безпеки шляхом прийняття зобов'язання не вдаватися до війни», «визнання міжнародного права як чинного правила поведінки між урядами». Статті 12, 13, 15 Статуту вказують, що війну як засіб міжнародної політики не було повністю заборонено, але розв'язання війни на порушення умов цих статей мало розглядатися як акт війни проти всіх держав-членів (ст. 16). А ст. 10 Статуту вказує на зобов'язання поважати територіальну цілісність і політичну незалежність усіх держав-членів, які не мають піддаватися «зовнішній агресії». У випадку такої агресії чи загрози агресії Рада Ліги Націй мала «порадити засоби дотримання цього зобов'язання» [36, р. 6, 9-12]. Є всі підстави погодитися з твердженням І. Броунлі та П. Гжебик про те, що ст. 10 не була логічно інтегрована із ст. 11-15 [13, р. 55, 64; 19, р. 14].

Протягом наступних років у рамках Ліги Націй представники багатьох країн робили спроби розвинути статутні положення цієї організації, але оцінити послідовність цих спроб та їх відповідність тогочасній політиці держав-членів доволі складно, якщо взагалі можливо. Водночас відповідні проекти та ухвалені акти рекомендаційного значення надзвичайно важливі для розуміння формування поняття «агресія».

Ідею про те, що «агресивна війна є міжнародним злочином», було відображено у проекті Договору про взаємні гарантії (пізніше названий Договором про взаємну допомогу) 1923 р. Але в ньому не йшлося про юридичний шлях встановлення наявності цього злочину чи покарання за нього, а лише про рішення Ради Ліги Націй щодо надання жертві агресії допомоги іншими країнами, включ-

но з військовою, та санкції проти держави-агресора. Проект було підтримано майже всіма державами-членами, із застереженнями частини з них, але він не набув чинності через незгоду трьох країн [33, р. 16-18]. Визначення акту агресії в проекті було відсутнє, але один із комітетів Ліги Націй визначив низку чинників, які мали стати критеріями для кваліфікації такого акту Радою Ліги Націй: повітряна, хімічна чи морська атака; присутність збройних сил держави на території іншої держави; відмова передати спір на розгляд Ради Ліги Націй чи Постійної Палати Міжнародного Правосуддя; відмова прийняти рішення останніх [33, р. 18].

На основі ідей проекту Договору про взаємну допомогу в Асамблеї Ліги Націй було в 1924 р. запропоновано проект Протоколу щодо мирного вирішення міжнародних спорів (т.зв. Женевський протокол), що мав стати додатком до Статуту Ліги Націй. Проект повністю забороняв агресивну війну як «порушення міжнародної солідарності та міжнародний злочин» (ст. 1), а також будь-яку погрозу агресією. Передбачалися обов'язкові колективні санкції проти держави-агресора за рішенням Ради Ліги Націй та матеріальна відповідальність держави-агресора [24, р. 120; 19, р. 19-20].

Агресором мала вважатися будь-яка держава, що вдається до війни на порушення положень Статуту Ліги Націй чи цього протоколу, й ця презумпція мала діяти аж до одного рішення Ради Ліги Націй щодо відсутності агресії в її діях. Критеріями при цьому мали виступати: відмова держави скористатися процедурами мирного врегулювання, виконати відповідні судові чи арбітражні рішення, одностайну рекомендацію Ради Ліги Націй, передати спір на розгляд останньої; виконати запропоновані останньою тимчасові заходи, прийняти запропоноване останньою перемир'я (ст. 10). Важливо також, що «спротив актам агресії» та ведення військових дій згідно з угодою, укладеною з Радою Ліги Націй, не повинні були вважатися агресією (ст. 2) [24, р. 120-121].

Цей проект не набув чинності. Але резолюція Асамблеї Ліги Націй від 25 вересня 1925 р., відзначивши, що цей проект протоколу є надзвичайно важливим для розвитку міжнародних відносин і «відновлення взаємної довіри між націями», наголосила: «Агресивна війна має розглядатися як міжнародний злочин» [31, р. 19].

І так само резолюцією Асамблеї Ліги Націй від 24 вересня 1927 р. було проголошено «Декларацію щодо агресивних воєн».

У ній висловлювалося переконання у тому, що «агресивна війна ніколи не може слугувати засобом урегулювання міжнародних спорів та є, як наслідок, міжнародним злочином». У зв'язку з цим агресивні війни заборонялися, а міжнародні спори мали вирішуватися виключно мирними засобами [30]. При цьому, як зазначав І. Броунлі, резолюції Асамблеї 1925 і 1927 р. розглядалися як такі, що виходять за рамки позитивного міжнародного права і мають насамперед етичне і політичне значення, можуть застосовуватися лише за добровільної згоди держав [13, р. 71-72].

Прикладом осмислення агресії в практиці Ліги Націй є міркування К. Райта, висловлені у 1935-1936 рр. Він виокремив три «тести на агресію»: 1) першість держави у здійсненні актів війни, зокрема вторгнення на територію іншої держави; 2) яка із сторін конфлікту має найменш обґрунтовану «оборонну потребу» розпочинати військові дії – та і є агресором; 3) яка із сторін не готова до перемир'я, запропонованого їй згідно з примирною процедурою, на яку вона раніше погодилася чи яка впливає із Статуту Ліги Націй (арбітраж, резолюція Ради чи Асамблеї Ліги Націй на підставі вивчення ситуації та ін.) [37, р. 52-53].

Суттєве значення для розвитку розуміння агресії у міжнародному праві мало закріплення у документах Ліги Націй так званої «доктрини невизнання», здійснене у резолюції, ухваленій Асамблеєю Ліги Націй 11 березня 1932 р. У ст. 1 документа наголошувалося, зокрема, що положення Статуту Ліги Націй покликані захищати територіальну цілісність і політичну незалежність усіх держав від зовнішньої агресії. Тут також містилося посилення на реалізацію цих положень (водночас названих принципами) у заяві дванадцяти держав-членів Ліги Націй від 16 лютого 1932 р. про те, що порушення територіальної цілісності та зміни щодо політичної незалежності держав, здійснені на порушення ст. 10 Статуту (щодо агресії), «не визнаватимуться як дійсні та чинні». Ст. 1 згадує й положення Паризького пакту 1928 р. (про нього див. нижче) щодо виключно мирного вирішення міжнародних спорів. Проголошується «обов'язковий характер згаданих принципів і положень» і декларується, що держави-члени зобов'язані «не визнавати жодної ситуації, договору чи угоди, які з'явилися через використання засобів, що суперечать Статуту Ліги Націй чи Паризькому договору» [25].

У тому ж контексті й нероздільно з процесами в рамках Ліги Націй слід розглядати низку багатосторонніх та двосторонніх ініціатив 1920-1930-х років щодо відмови від агресивних воєн.

Особливе значення у контексті проблематики даного дослідження мав і до певної міри має й досі Загальний договір про відмову від війни як інструмента державної політики від 27 серпня 1928 р. (Пакт Бріана-Келлога, Паризький пакт), який укладений поза рамками Ліги Націй, але який пізніше розглядався як значною мірою інтегрований з її актами. Цей договір, попри його пізніші інтерпретації, не передбачав засудження агресії чи криміналізацію агресивної війни. Натомість у ньому лише загалом засуджувалося використання війни для вирішення міжнародних суперечностей (ст. 1) і проголошувалася згода держав-учасниць вирішувати всі свої спори та конфлікти за допомогою мирних засобів (ст. 2) [18, р. 59, 63].

При цьому санкції за порушення договору не передбачалися, інституції для реалізації його положень не створювалися. Щоправда, на думку тогочасних юристів, об'єднаних у авторитетній Асоціації міжнародного права, у випадку порушення договору учасниці, включно з нейтральними країнами, мали право застосовувати проти держави-порушниці певні невоєнні санкції, а також остання могла бути притягнена до матеріальної відповідальності за збитки, спричинені війною [19, р. 23]. Але, як зазначає К. Селларз, цей договір «позначив переламний момент від старого режиму, який толерував війну, до нового режиму, згідно з яким війна була протиправною, якщо не велася як самозахист чи санкція» [33, р. 33].

Згідно з офіційними даними США (як держави-депозитарія договору), станом на 2010 р. учасницями цього договору були 64 держави, причому частина з них приєдналася у процесі деколонізації й у 1990-х роках після розпаду СФРЮ і Чехословаччини [16]. Звичайно, це демонструє збереження актуальності цього договору та його значення у баченні держав. Цікаво, що список цей неповний. Зокрема, Україна вважає цей договір чинним для себе [4], але мені невідомо, чи вона повідомляла про це офіційно Держдепартамент США після розпаду СРСР, а також чому документ подається у витягу, а переклад, включно з назвою документа, неточний і здійснений з політично заангажованого російського перекладу радянського часу.

Надзвичайно активними були ініціативи у сфері відмови від війни та заборони агресії у американських державах. На основі проекту Договору про взаємні гарантії (Договору про взаємну допомогу) кілька американських держав запропонували регіональний Американський договір щодо роззброєння та безпеки, презентований в Асамблеї Ліги Націй у 1924 р. У ньому агресивна війна також визначалася як міжнародний злочин, вказувалося на інші «акти агресії, навіть якщо вони не приводять до стану війни», встановлення факту агресії покладалося на Постійну Палату Міжнародного Правосуддя, окремим державам пропонувалося запроваджувати санкції проти держави-агресора. Державам дозволялося використовувати збройні сили лише для захисту від агресії та захисту життя людей. Але, як зазначає П. Гжебик, цей проєкт «ніколи навіть всерйоз не обговорювався в рамках Ліги Націй» [19, р. 19]. 18 лютого 1928 р. у Гавані було ухвалено резолюцію Пан-американської конференції (конференції Пан-Американського Союзу), що проголосила: «агресивна війна є міжнародним злочином проти всього людства», а тому забороняється [20, р. 123].

Крім того, 10 жовтня 1933 р. шість держав Латинської Америки уклали «Антивоєнний договір щодо протидії агресії та щодо примирення» (відомий також як Пакт Сааведри Ламаса), а згодом до нього приєдналася ще 21 країна Америки, 10 держав Європи і Туреччина. Згідно із ст. 1 договору сторони «засуджують агресивні війни у їх взаємних відносинах та з іншими державами» і проголошують, що спори і суперечності, які можуть виникати між ними, мають вирішуватися виключно мирними засобами згідно з міжнародним правом. Згідно із ст. 2 територіальні питання між сторонами не повинні вирішуватися насильницьким шляхом, а жодні територіальні зміни, не досягнені мирними засобами, а також окупація чи набуття територій, здійснені збройним шляхом, не будуть визнаватися. Санкції за порушення договору не передбачалися, запроваджувалися примирні процедури, кожна сторона була зобов'язана «вживати всіх можливих зусиль для підтримання миру» (ст. 3) [13, р. 95-96].

Важливою є й Конвенція про права та обов'язки держав, укладена 26 грудня 1933 р. у Монтевідео на Міжнародній конференції американських держав. Згідно із ст. 8 Конвенції «жодна держава не має права втручатися у внутрішні та закордонні справи іншої».

Сторони зобов'язалися не визнавати територіальні зміни чи «особливі переваги», здобуті через застосування сили або погрози силою (ст. 11); «територія держави є непорушною і не може бути об'єктом збройної окупації чи інших силових заходів, застосованих іншою державою безпосередньо чи опосередковано, а також під будь-яким приводом, навіть тимчасово» [13, р. 96-97]. 23 грудня 1936 р. було підписано Додатковий протокол до цієї Конвенції щодо заборони інтервенції, який передбачав, що у випадку інтервенції буде організовано консультації держав-учасниць Конвенції з метою пошуку мирних методів виправлення ситуації, використання примирення, арбітражу та судових рішень [13, р. 98-99].

Проект визначення критеріїв агресії було запропоновано міністром закордонних справ СРСР М. Литвиновим на міжнародній Конференції з обмеження озброєнь під егідою Ліги Націй у 1933 р. – як додаток до проекту договору щодо роззброєння. Згідно з документом з метою уникнути можливості виправдання агресії її слід визначити максимально точно. Держава-агресор – та, яка вчиняє будь-яку з таких дій: «(а) проголошення війни проти іншої держави; (b) вторгнення її збройних сил на територію іншої держави без проголошення війни; (c) бомбардування території іншої держави її сухопутними, морськими та повітряними силами або навмисний напад на морські чи повітряні сили іншої держави; (d) висадка чи введення у межі іншої держави сухопутних, морських чи повітряних сил без дозволу уряду цієї держави, або порушення умов такого дозволу, зокрема щодо тривалості перебування чи поширення території [їх перебування]; (e) встановлення морської блокади узбережжя чи портів іншої держави». Також у проєкті стверджувалося, що агресією мали вважатися силові дії, не лише спрямовані на територіальну експансію, а й на використання природних багатств, здобуття будь-яких переваг та привілеїв, захист капіталовкладень та особливих інтересів на території іншої держави. «Жодні міркування політичного, стратегічного чи економічного характеру» не можуть бути прийняті як виправдання агресії, включно з «припущеною відсутністю певних атрибутів державної організації певної країни» (явна відсилка до колоній та інших несучерених країн), внутрішня ситуація в державі, її законодавство та внутрішня політика. Самооборона держави мала обмежуватися її кордонами. Згідно з документом встановлення винної держави при

цьому мало бути автоматичним – хто першим почав агресію [35, р. 126-127].

Питання широко обговорювалося і зрештою було передане до Комітету з питань безпеки цієї конференції під керівництвом грецького дипломата Н. Політіса. Він у 1933 р. представив доповідь «Акт щодо визначення агресії», яка за змістом була переробкою пропозицій М. Литвинова. У ній, зокрема, було знято критерій висадки збройних сил держави на територію іншої держави (пункт d) та додано непряму агресію озброєних банд за підтримки або бездіяльності держави, з якої вони походять [33, р. 39].

Ця умовна «формула Політіса-Литвинова» стала основою для кількох угод СРСР під загальною назвою «Конвенція щодо визначення агресії» (або Лондонські конвенції), укладених у 1933 р. з Афганістаном, Чехословаччиною, Естонією, Латвією, Литвою, Іраном, Польщею, Румунією, Туреччиною, Югославією [33, р. 40]. У преамбулі Конвенції проголошено, що вона спирається на Пакт Бріана-Келлога, який «забороняє будь-яку агресію», має за мету якомога точніше визначити агресію, щоби «не допустити жодного приводу для її виправдання», захистити «рівне право всіх держав на незалежність, безпеку, захист їх територій, вільний розвиток їх інституцій», запровадити міждержавні норми щодо визначення агресії доти, доки вони не стануть універсальними. У ст. 2 Конвенції перераховуються такі діяння держави, будь-яке з яких має кваліфікуватися як агресія: «(1) Проголошення війни проти іншої держави; (2) Вторгнення її збройних сил на територію іншої держави, з проголошенням війни або без нього; (3) Атака її сухопутними, морськими та повітряними силами, з проголошенням війни або без нього, території, кораблів або літаків іншої держави; (4) Морська блокада узбережжя чи портів іншої держави; (5) Надання підтримки озброєним бандам, сформованим на її території, які вторглися на територію іншої держави, чи відмова, незважаючи на вимогу держави – жертви вторгнення, застосувати на своїй власній території всіх заходів, які є в її силах, щоби позбавити ці банди будь-якої підтримки або захисту». При цьому підкреслено, що агресором є держава, яка в межах певного міжнародного конфлікту вчинила одну з цих дій першою. Згідно із ст. 3 «жодні політичні, військові, економічні чи інші міркування не можуть слугувати виправданням чи обґрунтуванням агресії». Зміст ст. 3 було розкрито у Додатку до

Конвенції, згідно з яким виправданням чи обґрунтуванням агресії не можуть слугувати, зокрема (підкреслено, що цей список не є вичерпним) внутрішній стан і внутрішні дії держави [15, р. 69-75].

Історичний підсумок міжвоєнного розвитку, включно з половинчастим і непослідовним розвитком міжнародного права, звичайно, підбила Друга світова війна. Її неунікненність демонструє практика Ліги Націй щодо реалізації її Статуту та Паризького пакту 1928 р. Зокрема, для оперативного розгляду питання вторгнення Італії до Ефіопії Рада Ліги Націй створила комітет *ad hoc*, який дійшов висновку: «Уряд Італії вдався до війни, нехтуючи його зобов'язаннями згідно із ст. 12 Статуту Ліги Націй». Також у доповіді зазначалося, що офіційне проголошення війни не є обов'язковою умовою визнання її наявності та можливості активації ст. 16 Статуту Ліги Націй. Доповідь було схвалено резолюцією Ради Ліги Націй 7 жовтня 1935 р., а також підтримано резолюцією Асамблеї 9 жовтня [17, р. 5; 37, р. 46-47, 50-51]. Це стало підставою для запровадження економічних та фінансових санкцій проти Італії переважною більшістю держав [11, р. 167, 177-178]. Така форма активації ст. 16 стала першою в історії Ліги Націй [37, р. 46].

Іншим прикладом є питання щодо іноземного втручання під час громадянської війни в Іспанії. Попри кваліфікацію з боку самої Республіки Іспанія, Франції, СРСР та інших держав іноземного втручання як агресії, у резолюції Ради Ліги Націй від 12 грудня 1936 р. містилося лише загальне запевнення у відданості держав-членів принципам територіальної цілісності держав і відмови від втручання у їх внутрішні справи [34].

Резолюція Асамблеї Ліги Націй з приводу війни Японії проти Китаю від 28 вересня 1937 р. містила більш чіткі формулювання щодо бомбардування Японією китайських міст: «Таким актам не може бути виправдання, вони викликають жах і обурення в усьому світі», «одностайно засуджуємо їх» [27, р. 1]. Але резолюція від 6 жовтня 1937 р. називає ситуацію «конфліктом між Китаєм і Японією», зводиться до моральної підтримки Китаю і згаданого заклик до держав-членів не послаблювати Китай у будь-який спосіб, а допомагати йому [26, р. 1]. Резолюція від 2 лютого 1938 р. називає ситуацію конфліктом і навіть не згадує Японію, висловлює «жаль щодо військових дій у Китаї», «моральну підтримку Китаю» та пропонує державам-членам утриматися від будь-яких дій, що

можуть послабити здатність Китаю до спротиву, а також обдумати можливість індивідуально надати Китаю допомогу і шукати «справедливе вирішення конфлікту на Далекому Сході» [28, р. 24]. Резолюція від 14 травня 1938 р. пропонує державам-членам «розглядати серйозно та із співчуттям» можливі запити Китаю щодо допомоги, «висловлює співчуття Китаю в його героїчній боротьбі за збереження незалежності та територіальної цілісності, яким загрожує вторгнення Японії» [29, р. 25].

Вторгнення СРСР до Фінляндії кваліфікувалося як агресія під час дискусій в Асамблеї та Раді Ліги Націй. І в резолюції Асамблеї від 12 грудня 1939 р. безпосередньо вказувалося на «агресію, вчинену проти Фінляндії» Радянським Союзом, що порушує ст. 12 Статуту Ліги Націй та Паризький пакт 1928 р. Державам-членам пропонувалося надати Фінляндії матеріальну і гуманітарну допомогу та утриматися від будь-яких дій, що можуть послабити спроможність Фінляндії до опору [23, р. 10]. Але у проєкті резолюції Ради, запропонованому Асамблеєю та ухваленому Радою 14 грудня 1939 р., вказувалося лише на засудження не названих дій Радянського Союзу проти Фінляндії, дворазову відмову СРСР взяти участь у розгляді питання про відновлення миру в Лізі Націй (порушення ст. 15 Статуту), нікчемність виправдання цього через встановлення Радянським Союзом відносин з «уявним урядом» Фінляндії на протидію чинному уряду, що засвідчує: СРСР «не просто порушив норми Ліги [Націй], але своїми діями поставив себе поза Статутом» (порушення ст. 16) [10, р. 5-6].

Висновки. Еволюцію питання визначення агресії та покарання за неї в міжнародному праві періоду між Першою і Другою світовими війнами прийнято оцінювати загалом негативно – як сукупність непослідовних пошуків і не обов'язкових для виконання декларативних норм. Учені того часу висували до міжнародного права вимоги на основі своїх ідеалів, а наші сучасники схильні ще й ретроспективно засуджувати часи Ліги Націй за неспроможність права попередити світову війну. Прикладом перших є К. Райт, який у 1936 р. зазначав: «Концепт війни як легітимного інструмента політики чи справедливості ще не був заміщений у масовій свідомості концептом, імпліцитним для Статуту [Ліги Націй] чи Паризького договору [1928 р.], щодо нелегітимності війни як інструмента, використовуваного з будь-якою метою, окрім індивідуальної

чи колективної оборони проти держави, яка вже вдалася до війни» [37, р. 54]. Прикладом категоричності суджень других є висловлювання Ш. Бассіуні: «Між 1928 і 1945 рр. нічого не було зроблено щоби криміналізувати агресію чи будь-яке діяння держави, через яке війна була інструментом національної політики» [12, р. 87]. На мою думку, такі оцінки непродуктивні – замість розуміння пропонується засудження складної й багатоаспектної, багатофакторної реальності через її невідповідність особистим очікуванням.

На мою думку, сама назва організації, створеної за підсумками Першої світової війни – Ліга Націй – та преамбула її Статуту, де стверджувалося, що міждержавні відносини є саме міжнародними, а їх суб'єкти – це нації, «організовані народи» [36, р. 48], передбачали остаточне утвердження модерного розуміння держави не як додатка до особи монарха (як це було у Віденському заключному акті 1815 р.), а як творіння народу. Відтак було задекларовано колективну міжнародну суб'єктність держави, а не лише її керівництва. Колективна суб'єктність передбачає і колективні рішення, і юридичну відповідальність, так би мовити, «колективної особи» перед умовним міжнародним співтовариством, зокрема й за здійснення агресії. Зрозуміло, що цей новий для міжнародного права принцип не міг швидко стати загальноприйнятим (повною мірою не став і досі) й бути реалізований у чітких і загальноприйнятних нормах.

Саме у цьому контексті, окрім мінливих політичних інтересів різних країн, можна зрозуміти дискусію союзників-переможців після Першої світової війни. Зважаючи на відсутність регулювання протидії агресії у міжнародному праві до війни, притягнути винних до юридичної відповідальності було складно. І все ж питання щодо політичної відповідальності Вільгельма II за «найвище моральне порушення» у Версальському договорі 1919 р. було, разом з відповідальністю осіб, винних у воєнних злочинах, віднесене до розділу «Покарання». При цьому питання про відповідальність держав за розв'язання агресивної війни мало суто деліктний характер і віднесене до розділу «Репарації». Але принципово важливо, що питання про криміналізацію розв'язання агресивної війни було в цих дискусіях чітко сформульоване і стало предметом обговорення на високому дипломатичному рівні.

Статут Ліги Націй відобразив розуміння розв'язання війни як діяння проти всього людства, що може тягнути за собою колек-

тивну відповідь держав, і безпосередньо заборонив агресію в міжнародних відносинах, хоча й не назвав її безпосередньо злочином. Наступним кроком стала низка проєктів міжнародних договірних актів та резолюції Асамблеї Ліги Націй 1920 – початку 1930-х років, а також проєкти і декларації груп і об'єднань американських держав, що проголошували агресію міжнародним злочином, а суб'єктом агресії – саме державу, а не її главу чи уряд. При цьому агресію в резолюції Асамблеї Ліги Націй 1932 р. було представлено не лише як одномоментний акт розв'язання війни, а як тривалу дію держави. А в проєкті Американського договору щодо роззброєння та безпеки 1924 р. було запропоновано ширше розуміння актів агресії, що виходять за межі лише військових дій, а факт їх здійснення має встановлюватися міжнародною судовою установою.

Водночас важливо, що перші спроби визначити окремі критерії здійснення агресії у проєктах договірних актів у рамках Ліги Націй не набули нормативного характеру через те, що ці акти не були ратифіковані достатньою кількістю держав. Цілком логічно припустити, що публічно відмовитися від підписання таких актів вважалося вже неприпустимим, але зв'язувати себе відповідними нормами у своїй зовнішній політиці значна частина держав вважала недоцільним. Свідченням такої позиції багатьох урядів є також короткий й неконкретний Паризький пакт 1928 р., хоча він і став найважливішим і майже універсально сприйнятим антивоєнним договором того часу.

Можна цілком певно стверджувати, що в 1933 р. відбулися виразні зміни, через які слід говорити про новий етап у розвитку розуміння агресії в міжнародному праві. Співпадіння у часі з приходом до влади в Німеччині Націонал-соціалістичної робітничої партії у 1932 р., формуванням уряду на чолі А. Гітлером у 1933 р. і радикальною зміною вектора розвитку держави, що зрештою привело до її виходу з Ліги Націй того ж року. Починаючи з 1933 р. остання фактично перестала бути організаційною рамкою для формування міжнародно-правових норм щодо агресії. Озвучені й провалені або проголошені в рекомендаційних актах раніше напрацювання було реалізовано на договірному рівні, а також сформульовано нові норми, але вже у межах регіональних та двосторонніх ініціатив. Слід припустити, що визначальною при

цьому стала загроза відродження агресивного зовнішньополітичного курсу Німеччини.

Зокрема, доктрина невизнання політичних і територіальних змін, а також набуття переваг і привілеїв, що стали результатом застосування сили іншої держави, була реалізована у Пакті Сааведри Ламаса і Конвенції про права та обов'язки держав 1933 р. – регіональних американських договорах, що врешті набули міжрегіонального і напівуніверсального характеру. В згаданій Конвенції також вперше було розширено розуміння агресії (хоча й не названої безпосередньо), що включало не лише агресивну війну, а й інші силові заходи, застосовані безпосередньо чи опосередковано, а також погрозу їх здійснити.

Але найбільш виразним наслідком політичних змін 1933 р., на мою думку, стали проєкти визначення поняття «агресія» М. Литвинова і Н. Політіса. Вони відобразили прагнення багатьох держав, не лише СРСР і Греції, вивести це поняття із сфери морально-політичних спекуляцій, зробити точним і правовим – що дало б змогу криміналізувати агресію й запровадити алгоритм колективних дій держав і міжнародних інституцій щодо її попередження, припинення і покарання. Водночас неуспіх ініціативи щодо визначення агресії у системі органів Ліги Націй і відтак вимушене закріплення «формули Політіса-Литвинова» у серії двосторонніх договорів так само відобразили глибоку кризу міжнародних організацій перед загрозою війни. Водночас згадані угоди, сума яких відома як Лондонська конвенція 1933 р., стали, на мою думку, найвищим піком еволюції визначення агресії у міжнародному праві до 1939 р.

Практику Ліги Націй щодо кваліфікації агресії та протидії їй в умовах наростання міжнародної кризи після 1933 р. складно назвати успішною. Рада і Асамблея Ліги Націй аж до 1939 р. не спромоглися кваліфікувати характер жодного з міжнародних конфліктів як агресію – попри цілковиту очевидність цього. Але якщо у відповідь на агресію Італії проти Ефіопії у 1935 р. Рада Ліги Націй принаймні вказала, яка держава почала військові дії, та чітко рекомендувала державам запровадити економічні та фінансові санкції, то щодо наступних аналогічних ситуацій рішення органів цієї організації зводилися лише до співчуття. Характерно, що навіть у 1939 р. у ситуації вторгнення СРСР до Фінляндії кваліфікація

цього як агресії швидко змінилася невиразним формулюванням щодо порушення Статуту Ліги Націй.

Загалом можна стверджувати, що питання кваліфікації та протидії агресії стало одним із ключових для міжвоєнного міжнародного права та діяльності Ліги Націй як найважливішої та найбільш авторитетної міжнародної організації цього часу. Заборона агресії та передбачення можливості рекомендації державам певних несилових дій у випадку агресії у Статуті Ліги Націй, її кваліфікація як міжнародного злочину в резолюціях Асамблеї Ліги Націй стали знаменною віхою в розвитку міжнародного права. Неуспіх ініціатив у межах цієї організації щодо визначення агресії та передбачення відповідальності за неї, як і неефективне реагування на агресивні війни, відобразили не кризу самої організації, а глибокі відмінності в політиці її держав-членів. Водночас низка регіональних і двосторонніх актів 1933 р. заклали підстави для власне юридичного розуміння агресії та її виявів, основу для її кваліфікації міжнародними трибуналами після Другої світової війни та майбутнього точнішого її визначення в сучасному міжнародному праві.

Елементами визначення агресії у багатосторонніх та двосторонніх міжнародних актах міжвоєнного періоду стали: а) агресія є діянням, забороненим у міжнародних відносинах, що не підлягає жодному виправданню, і міжнародним злочином, спрямованим проти всіх держав, відповіддю на який, відтак, мають бути колективні дії держав щодо держави-агресорки та індивідуальне покарання голови останньої; б) агресія є також міжнародним правопорушенням, за спричинені нею збитки держава-агресорка несе матеріальну відповідальність; в) агресія як діяння охоплює і безпосереднє чи опосередковане застосування сили, і його довготривалі наслідки, такі, як окупація, проголошені політичні й територіальні зміни, здобуття неправомірних переваг і привілеїв, експлуатація природних ресурсів тощо; г) неправомірне застосування сили державою проти іншої держави, а також неофіційне застосування сили з використанням нібито недержавних акторів за підтримки чи бездіяльності держави є агресією навіть якщо війну при цьому не проголошено; д) агресія охоплює не лише вторгнення в межі держави, а й зовнішню атаку на її територію, кораблі, літаки; е) об'єктом агресії може бути не лише держава, а й несуверенна територія, що не змінює кваліфікацію цього злочину; є) елемен-

том маскування агресії, що не змінює її кваліфікацію, є створення «уявного уряду» на території держави-об'єкта агресії та входження останнього у відносини з державою-агресоркою; ж) агресія охоплює також неправомірне проголошення війни та погрози застосування сили – незалежно від того, чи ці дії було реалізовано, чи ні; з) встановлення факту здійснення агресії здійснюється органами міжнародної організації.

1. Базов О.В. Деякі питання щодо визначення злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Публічне право*. 2018. № 1. С. 123-133.
2. Бехруз Х.Н. Поняття війни у міжнародному праві: проблеми концептуалізації, *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 558-561.
3. Важна К. А. Визначення агресії у сучасному міжнародному праві. *Україна і світ*. 2016. Вип.1. С. 84-92.
4. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога). База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text
5. Лазарева Д., Мельниченко А. Поняття агресії в міжнародному праві: історичний і правовий аналіз, *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 295-300.
6. Майснер А.В. Міжнародний злочин «агресія» в сучасній доктрині міжнародного права: дис. ... канд. юрид. наук / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2018. 222 с.
7. Майснер А.В. Формування міжнародного злочину «агресія»: передумови для широкої кваліфікації його складу. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 120-130.
8. Максим Х. «Агресія» як імперативна норма міжнародного права: генезис розвитку, *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 341-346.
9. Філяніна Л. Визначення агресії у міжнародному праві, *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2 «Держава і право України в умовах воєнного стану». С. 189-293.
10. Appeal by the Finnish Government. Resolution 4178 adopted by the Council of League of Nations on December 14, 1939. Minutes of the Hundred-and-Seventh Session of the Council. Second Meeting. December 14th, 1939. C./107th Session/P.V.2(1). [архівний документ]. Dispute between the USSR and Finland - Discussions at the Vth Session of the Assembly, and at the 106th and 107th Sessions of the Council. League of Nations Archive in Geneva. URL: <https://archives.ungeneva.org/differend-entre-lurss-et-la-finlande-discussions-a-la-vigntieme-session-de-lassemblee-et-aux-106eme-et-107eme-sessions-du-conseil>
11. Baer G.W. Sanctions and Security: The League of Nations and the Italian-Ethiopian War, 1935-1936. *International Organization*. 1973. Vol. 27. No. 2. P. 165-179.
12. Bassiouni Ch. The History of Aggression in International Law, Its Culmination in the Kampala Amendments, and Its Future Legal Characterization. *Harvard International Law Journal Online*. 2017. Vol. 58. P. 87-89.
13. Brownlie I. International Law and the Use of Force by States.

Oxford: Clarendon Press, 2002. 532 p. **14.** Commission Report on War Responsibility (1919), The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 111-113. **15.** Convention for the Definition of Aggression. Signed at London, July 3rd, 1933. *League of Nations Treaty Series. London, 1934. Vol. 147. No. 1-4. P. 67-78.* **16.** Convention Providing for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy (Kellogg-Briand Pact). October 6, 2010. Department of State. Treaties in Force. URL: <https://www.state.gov/kellogg-briand-pact> 5 p. **17.** Dispute between Ethiopia and Italy. Report of the Council Committee. October 7th, 1935. C. 417. 1935.VII. [архівний документ]. *League of Nations Archive in Geneva.* URL: <https://archives.ungeneva.org/dispute-between-ethiopia-and-italy-report-of-the-council-committee> **18.** General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy. No. 2137. Signed at Paris, August 27, 1928. *League of Nations Treaty Series. 1929. Vol. XCIV. No. 1-4. P. 57-64.* **19.** Grzebyk P. Criminal Responsibility for the Crime of Aggression. N.Y.: Routledge, 2013. 394 p. **20.** Havana Resolution (1928), The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 123. **21.** Jørgensen N.H.B. The Responsibility of States for International Crimes. Oxford: Oxford University Press, 2000. 331 p. **22.** Lauterpacht H. Punishment of War Crimes. Memorandum 1942 (Committee on Crimes Against International Public Order). [архівний документ]. Florida State University Digital Repository. URL: <http://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu%3A547450> 52 p. **23.** League of Nations. Appeal by the Finnish Government. Report of the Assembly provided for in Article 15, paragraphs 4 and 10, of the Covenant. Geneva, December 13th, 1939. A.46.1939.VII. [архівний документ]. Dispute between the USSR and Finland - Discussions at the Vth Session of the Assembly, and at the 106th and 107th Sessions of the Council. League of Nations Archive in Geneva. URL: <https://archives.ungeneva.org/differend-entre-lurss-et-la-finlande-discussions-a-la-vigntieme-session-de-lassemblee-et-aux-106eme-et-107eme-sessions-du-conseil> **24.** Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes (1924), The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 120-121. **25.** Resolution adopted by the Assembly of the League of Nations on March 11, 1932, Papers relating to the foreign relations of the United States, Japan, 1931-1941. Vol. 1. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1931-41v01/d158> **26.** Resolution adopted by the Assembly on October 6th, 1937. The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937. Geneve, 1946. P. 1. **27.** Resolution adopted by the Assembly on September 28th, 1937, The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937. Geneve, 1946. P. 1. **28.** Resolution adopted by the Council on February 2nd, 1938, The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937.

Geneve, 1946. P. 24. **29.** Resolution adopted by the Council on May 14th, 1938, The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937. Geneve, 1946. P. 25. **30.** Resolution I adopted by the Assembly of the League of Nations on September 24th, 1927 on the reports of the Third Committee. URL: <https://www.derechos.org/peace/dia/doc/dia11.html> **31.** Resolution V adopted by the Assembly of the League of Nations on September 25th, 1925 on the reports of the First and Third Committees, League of Nations. Resolutions and recommendations adopted by the Assembly during its Sixth Session (September 7th to 26th, 1925). Geneve: Service de Vente des Publications de la Societe des Nations, 1925. P. 19-21. **32.** Sayapin S. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State. The Hague: Asser Press, 2014. 334 p. **33.** Sellars K. 'Crimes against peace' and international law. Cambridge: Cambridge University Press, 2024. 316 p. **34.** Situation in Spain – Discussions at 95th (Extraordinary) Session of the Council, December 1936. [архівні документи]. League of Nations Archive in Geneva. URL: <https://archives.ungeneva.org/situation-in-spain-discussions-at-95th-extraordinary-session-of-the-council-december-1936> **35.** Soviet Draft Definition of Aggression (1933). The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 126-127. **36.** Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles) Treaty and protocol signed at Versailles June 28, 1919, Treaties and Other International Agreements of the United States of America, 1776-1949 / Comp. under the dir. of Ch.I. Bevans. Vol. 2: Multilateral, 1918-1930. Washington, DC: Department of State Publication, 1969. P. 43-240. **37.** Wright Q. The Test of Aggression in the Italo-Ethiopian War. *The American Journal of International Law*. 1936. Vol. 30. No. 1. P. 45-56. **38.** Prime Minister on German crimes. The Times. 1918. 30 November.

References

1. Bazov O. V. Deiaki pyttannia schodo vyznachennia zlochyntu ahresii v mizhnarodnomu kryminalnomu pravi. *Publichne Pravo*. 2018. No. 1. P. 123-133. **2.** Behruz H. N. Poniattia viyny u mizhnarodnomu pravi: problemy kontseptualizatsii, *Iurydychnyi Naukovyi Elektronnyi Zhurnal*. 2023. No. 2. P. 558-561. **3.** Vazhna K. A. Vyznachennia ahresii u suchasnomu mizhnarodnomu pravi. *Ukraina i Svit*. 2016. Iss. 1. P. 84-92. **4.** Dohovir pro zaboronu viyny iak zasobu natsionalnoi polityky (Dohovir Briana-Kelloga). Baza Zakonodavstvo Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text **5.** Lazareva D., Melnychenko A. Poniattia ahresii v mizhnarodnomu pravi: istorychnyi i pravovyi analiz. *Naukovyi Visnyk Dniprovskoho Derzhavnoho Universytetu Vnutrishnih Sprav*. 2022. No. 2. P. 295-300.

6. Maisner A. V. Mizhnarodnyi zlochynt "ahresia" v suchasnyi doktryni mizhnarodnoho prava: dys. ... kand. iuryd. nauk. Kyiv, 2018. 222 p. **7.** Maisner A. V. Formuvannia mizhnarodnoho zlochyntu "ahresia": peredumovy dlia shyrokoi kvalifikatsii ioho skladu. *Sudova apeliatsia*. 2016. No. 4. P. 120-130.

8. Maksym H. "Ahresia" iak imperatyvna norma mizhnarodnoho prava: henesis rozvytku. *Naukovyi Visnyk Uzhgorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Seria Pravo. 2023. Iss. 79. Part. 2. P. 341-346. 9. Filianina L. Vyznachennia ahresii u mizhnarodnomu pravi. *Naukovyi Visnyk Dniprovskoho Derzhavnoho Universytetu Vnutrishnih Sprav*. 2022. Special Iss. No. 2 "Derzhava i parvo Ukrainy v umovah voiennoho stanu". P. 189-293. 10. Appeal by the Finnish Government. Resolution 4178 adopted by the Council of League of Nations on December 14, 1939. Minutes of the Hundred-and-Seventh Session of the Council. Second Meeting. December 14th, 1939. C./107th Session/P.V.2(1). [архівний документ]. Dispute between the USSR and Finland - Discussions at the Vth Session of the Assembly, and at the 106th and 107th Sessions of the Council. League of Nations Archive in Geneva. URL: <https://archives.ungeneva.org/differend-entre-lurss-et-la-finlande-discussions-a-la-vigntieme-session-de-lassemblee-et-aux-106eme-et-107eme-sessions-du-conseil> 11. Baer G.W. Sanstions and Security: The League of Nations and the Italian-Ethiopian War, 1935-1936. *International Organization*. 1973. Vol. 27. No. 2. P. 165-179. 12. Bassiouni Ch. The History of Aggression in International Law, Its Culmination in the Kampala Amendments, and Its Future Legal Characterization. *Harvard International Law Journal Online*. 2017. Vol. 58. P. 87-89. 13. Brownlie I. International Law and the Use of Force by States. Oxford: Clarendon Press, 2002. 532 p. 14. Commission Report on War Responsibility (1919). The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 111-113. 15. Convention for the Definition of Aggression. Signed at London, July 3rd, 1933. *League of Nations Treaty Series*. London, 1934. Vol. 147. No. 1-4. P. 67-78. 16. Convention Providing for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy (Kellogg-Briand Pact). October 6, 2010. Department of State. Treaties in Force. URL: <https://www.state.gov/kellogg-briand-pact> 5 p. 17. Dispute between Ethiopia and Italy. Report of the Council Committee. October 7th, 1935. C.417.1935.VII. [архівний документ]. League of Nations Archive in Geneva. URL: <https://archives.ungeneva.org/dispute-between-ethiopia-and-italy-report-of-the-council-committee> 18. General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy. No. 2137. Signed at Paris, August 27, 1928. *League of Nations Treaty Series*. 1929. Vol. XCIV. No. 1-4. P. 57-64. 19. Grzebyk P. Criminal Responsibility for the Crime of Aggression. N.Y.: Routledge, 2013. 394 p. 20. Havana Resolution (1928), The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 123. 21. Jørgensen N.H.B. The Responsibility of States for International Crimes. Oxford: Oxford University Press, 2000. 331 p. 22. Lauterpacht H. Punishment of War Crimes. Memorandum 1942 (Committee on Crimes Against International Public Order). [архівний документ]. Florida State University Digital Repository. URL: <http://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu%3A547450> 52 p. 23. League of Nations. Appeal by the Finnish Government. Report of the Assembly provided for in

Article 15, paragraphs 4 and 10, of the Covenant. Geneva, December 13th, 1939. A.46.1939.VII. [архівний документ]. Dispute between the USSR and Finland – Discussions at the Vth Session of the Assembly, and at the 106th and 107th Sessions of the Council. League of Nations Archive in Geneva. URL: <https://archives.ungeneva.org/differend-entre-lurss-et-la-finlande-discussions-a-la-vigntieme-session-de-lassemblee-et-aux-106eme-et-107eme-sessions-du-conseil> **24.** Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes (1924), The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 120-121. **25.** Resolution adopted by the Assembly of the League of Nations on March 11, 1932, Papers relating to the foreign relations of the United States, Japan, 1931–1941. Vol. 1. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1931-41v01/d158> **26.** Resolution adopted by the Assembly on October 6th, 1937. The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937. Geneve, 1946. P. 1. **27.** Resolution adopted by the Assembly on September 28th, 1937, The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937. Geneve, 1946. P. 1. **28.** Resolution adopted by the Council on February 2nd, 1938, The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937. Geneve, 1946. P. 24. **29.** Resolution adopted by the Council on May 14th, 1938, The League of Nations Resolutions and Reports on the Sino-Japanese Dispute since the Lukouchiao Incident of July 7th, 1937. Geneve, 1946. P. 25. **30.** Resolution I adopted by the Assembly of the League of Nations on September 24th, 1927 on the reports of the Third Committee. URL: <https://www.derechos.org/peace/dia/doc/dia11.html> **31.** Resolution V adopted by the Assembly of the League of Nations on September 25th, 1925 on the reports of the First and Third Committees, League of Nations. Resolutions and recommendations adopted by the Assembly during its Sixth Session (September 7th to 26th, 1925). Geneve: Service de Vente des Publications de la Societe des Nations, 1925. P. 19-21. **32.** Sayapin S. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State. The Hague: Asser Press, 2014. 334 p. **33.** Sellars K. 'Crimes against peace' and international law. Cambridge: Cambridge University Press, 2024. 316 p. **34.** Situation in Spain – Discussions at 95th (Extraordinary) Session of the Council, December 1936. [архівні документи]. League of Nations Archive in Geneva. URL: <https://archives.ungeneva.org/situation-in-spain-discussions-at-95th-extraordinary-session-of-the-council-december-1936> **35.** Soviet Draft Definition of Aggression (1933). The Travaux Préparatoires of the Crime of Aggression / Ed. by S. Barriga, C. Kreß. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. P. 126-127. **36.** Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles) Treaty and protocol signed at Versailles June 28, 1919, Treaties and Other International Agreements of the United States of America, 1776-1949 / Comp. under the dir. of Ch.I. Bevans. Vol. 2: Multilateral, 1918-1930. Washington, DC:

Department of State Publication, 1969. P. 43-240. 37. Wright Q. The Test of Aggression in the Italo-Ethiopian War. *The American Journal of International Law*. 1936. Vol. 30. No. 1. P. 45-56. 38. Prime Minister on German crimes, *The Times*. 1918. 30 November.

Hrynyshyn Mykhailo. The Evolution of the Definition of Aggression in International Law (1919 – 1939)

Based on a wide range of modern scientific literature and sources, including archival ones, the article examines the development of the definition of aggression in multilateral and bilateral international acts, as well as their drafts, in the period between the end of the First and the beginning of the Second World Wars. The author reveals changes in the understanding of the responsibility of the state and its leadership in international law, explaining the context of the development of international law after the Treaty of Versailles and the founding of the League of Nations, as well as the features and aspects of the prohibition of aggression in international relations.

The author explains the peculiarities of the period 1919-1932, when the constant general demand of a number of States to criminalize aggression in conventional acts within the League of Nations was not implemented, and the period 1933-1939, when the importance of the League of Nations as a center for the development and discussion of such initiatives declined, but the concept of aggression was first filled with legal content, it was criminalized in general, and its features were disclosed in multilateral and bilateral international treaties. Particular attention is paid to the development of initiatives for a comprehensive definition of aggression, as well as to the practice of the League of Nations bodies in qualifying aggression and countering it. Based on the study, the author identifies and conceptualizes the main elements of the definition of aggression in multilateral and bilateral international acts of the interwar period.

Key words: aggression, responsibility of states, international law, international criminal law, international security law, League of Nations.